

MARIÁNSKÉ POUTNÍ PÍSNĚ ZE SBÍREK KNM

Iva Bydžovská

Téma mariánských poutí a jejich odrazu v textech kramářských tisků – v rámci této práce specificky kramářských písní – je velmi široké. Tento příspěvek si neklade a ani nemůže klást za cíl celkové uchopení tématu. Jde spíše o představení možností, které ke studiu tohoto materiálu poskytuje sbírka kramářských tisků Knihovny Národního muzea a chystaná internetová knihovna kramářských tisků.¹

Fond KNM čítá, včetně nezpracovaných sbírek, cca 50 000 tisků (převážně kramářských písní, na které hlavně jsme se při zpracování projektu zaměřili). Ve sbírce se objevují i duplikáty, ale jejich množství není tak velké, jak by se mohlo zdát. Některé texty se sice opakují v podstatě v nezměněné podobě, ale v mnoha různých vydáních, které se mohou lišit v údajích o tisku (pokud jsou), nebo pouze v detailech, které jsou někdy na první pohled těžko odhalitelné.

Mariánské poutní písně jsou z těch, které se hojně přetiskovaly, přebíraly a vydávaly v dlouhém časovém období. V osmnáctém i devatenáctém století, ze kterých pochází nejvíce tisků, byly poutě a mariánská zbožnost v lidových kruzích – tedy mezi těmi lidmi, kteří byli i hlavním publikem kramářských tisků – velmi oblíbené a společně s dalšími nábožensky zaměřenými tisky tvoří zhruba dvě třetiny sbírky. Z písní s duchovní tematikou jsou pak písně k Panně Marii vůbec největším celkem a velký počet z nich se vztahuje přímo nebo nepřímo k poutím a poutním místům. Ve sbírce KNM se zmiňovaných poutních míst dosud podařilo nalézt 112 a jednotlivých písní více než 1 650, jejich skutečný počet ale bude podstatně vyšší. Při výběru písní k digitalizaci nejde zcela spoléhat na podrobný a relativně dobře zpracovaný systém tematických odkazů.

Proč? Příkladem může být porovnání výsledků rešerše písní k Panně Marii Svatokopecké z katalogu s článkem autorů Jiřího Fialy a Marie Sobotkové v 86. ročníku časopisu *Český lid*. Přineslo v tomto ohledu pro nás zajímavé, ač ne zcela lichotivé výsledky.

¹ Grantový projekt Ministerstva kultury ČR *Vytvoření otevřeného badatelského prostředí pro kramářské tisky* (Věda a výzkum, kód DC08P02OUK002). Projekt probíhá od roku 2008 do prosince 2011.

Článek s názvem *Vznik kultu Panny Marie Svatokopecké a jeho reflexe v kramářských písních*² nás totiž konfrontuje s nepříjemným zjištěním, jak málo vlastně známe naši vlastní sbírku.

Text z velké části vychází z tisků písní v Knihovně Národního muzea uložených, a autoři v něm uveřejňují seznam svatokopeckých písní dle incipitů. Dohledali jich zčásti s použitím Knihopisu,³ zčásti ze sbírky Národního muzea a další soukromé sbírky 28. Nám se jich v našem odkazovém rejstříku podařilo najít pouze dvanáct. Z toho sedm se ovšem od zveřejněných incipitů textově lišilo. Mezi písněmi, které se dle tematických rejstříků nepodařilo dohledat, byly cenné a zajímavé tisky, které by neměly v digitální knihovně chybět.

V odkazovém aparátu článku nebyly zveřejněny signatury písní, a tak jsme byli postaveni před úkol písně zpětně dohledat podle zveřejněných indicíi.

Hledání v pouze částečně zpracované části tisků, které pocházejí z pozůstatosti semilského sběratele Rudolfa Hlavy, v hlavním katalogu, řazeném podle incipitů, a dokonce v rejstříku nápěvů nakonec přineslo výsledky. Podařilo se nám dohledat jak odkazované tisky, tak (ve sbírce R. Hlavy, která není ještě zcela zpracována) další svatokopecké písně.

Oproti 28 různým incipitům uveřejněným ve zmíněné práci se můžeme nakonec „pochlubit“ 26. Z toho 14 se shoduje se seznamem uvedeným v článku.⁴ Čtrnáct z uvedených textů jsme ve sbírce nedohledali, naopak jsme našli deset písní s rozdílným incipitem, v jednom případě pouze s drobnější obměnou. Celkový počet nalezených svatokopeckých písní je 45,⁵ pouze dva tisky se zcela shodují, u ostatních jde o jiná vydání (někdy časově dost vzdálená) nebo variantní výtisky. Co lze z těchto čísel vyčíst?

Malý počet shodných vydání napovídá, že texty vycházely v mnoha vydáních a dotiscích, z nichž se ovšem dochovalo poměrně málo exemplářů. Je dost pravděpodobné, že v dalších sbírkách kramářských tisků se podaří objevit další unikátní tisky a další, nedoložené výtisky již známých textů. Oblíbenost poutního místa na Svatém Kopečku u Olomouce se projevuje v množství různých textů písní, které byly Marii Svatokopecké věnovány (zatím jich známe celkem 38).

² Fiala, Jiří–Sobotková, Marie: *Vznik kultu Panny Marie Svatokopecké a jeho reflexe v kramářských písních*. In: *Český lid. Časopis pro etnologická studia*. Roč. 86/ 1999, č. I, s. 60–79.

³ *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století: Díl 2, Tisky z let 1501–1800: Část 6, Písmeno P – píseň*. Praha: ČSAV, 1956. Čís. 6688–12820.

⁴ Shodný první verš či dvojverší nezaručuje s určitostí shodnost textů, ve většině případů se ale texty shodují buď zcela, nebo alespoň zčásti. Skutečné srovnání by vyžadovalo podrobnější textový rozbor.

⁵ Všechna odlišná vydání se objeví v připravované digitální knihovně kramářských tisků.

Nejčastějším počátečním veršem je *Již přišel čas rozloučení, naše milé potěšení* (8 tisků, většina vydání je z doby kolem poloviny 19. století). Další rozsáhlejší skupinou jsou tisky začínající buď *Zdráva budiž, ó Maria nejdůstojnější*, nebo *Zdravas budiž, ó Maria nejdůstojnější* (3 a 4 tisky).

Nejstarší z písní, které jsou ve sbírce KNM, je tisk se sign. KNM KP R. Hlava 6504 s počátečním veršem *Zdráva budiž Růže Rájská, Ó Královno Premonštrantská*.⁶ Tisk má čtrnáct stran, titulní list chybí. Neznáme tedy jeho název ani údaje o tisku. Jako většina mariánských písní i tato je z větší části lyrická, ale objevují se v ní i zajímavé reálie z příběhu o původu svatokopeckého obrazu (plastiky).

Autoři článku kladou vznik tisku do první poloviny 18. století, přesnější datace je ale kvůli absenci titulního listu poměrně obtížná. Po formální stránce si totiž tento okrajový, dnešními slovy „nízkonákladový“ typ literatury často zachovává znaky starší produkce (jsou např. užívány staré litery a tiskové ozdoby).

Pro přesnější datování je možno se pokusit najít nějaké vodítko v textu. Jak již bylo zmíněno, text této písně obsahuje kromě zvyvání Panny Marie i pasáže o samotném poutním místě.

Takto popisuje autor písně historii svatokopeckého poutního místa:

*Zdráva budiž Růže Rájská,
Ó Královno Premonštrantská,
na stokrát buď pozdravená,
na stokrát buď pochválená.*

...

*Ty růže nikdy nevadneš,
V Létě v zimě vždycky květeš,
Hojné jsi všem Potěšení,
V Pláči, v Smůtku v zarmoucení.*

*V zimě jsi sem přinesená,
Od Anjelův postavená,
Na Oltář v staré Kaplici,
z Milosti Boží a Moci.
Když se svět kochal v Marnosti,
Před Švejskou Válkou, a Zlosti,*

⁶ Citovaný článek ji uvádí na s. 71.

*Daná jsi nám Růže Rájská,
Ó Královno Premonštrantská.*

*Andrýsek se jest jménoval,
který tu Růži miloval,
jemu se ve Snách zjevila,
Kapli stavět poručila.*

*Nad Samotišský Vesnicí,
V Moravě blíž k Holomouci,
Tamť jest Kaple vystavená,
Tamť jest ta Růže vsazená.*

*Grunt jest panství Hradištského,
Řádu Premonštratenského,
Ten Řád ona vyvolila,
Jemu se jest darovala.*

*Šťastnás Horo Premonštrantská,
Na níž květně Růže Rájská,
Tys Zahrada vyvolená,
Růží Rájskou ozdobená.*

Poutní místo na Svatém Kopečku vzniklo přispěním v písni zmíněného olomouckého měšťana a obchodníka s vínem Jana Andrýska. Ten v letech 1629–1633 vybudoval a zaopatřil na zázračně ukázaném místě kostelík.⁷ Pokyn k vybudování mariánské svatyně dostal prostřednictvím snu a místo bylo vybráno v zimě podniknutou poutí, kterou doprovázela znamení. Na oltáři ještě nevysvěceného kostelíka se v roce 1632 zázračně objevil milostný obraz Panny Marie. Protože pozemek, na kterém byl kostelík vystavěn, patřil premonstrátskému klášteru Hradisko, bylo místo posléze nazýváno Svatá hora Premonstrátská.

V roce 1642 byla stavba vypálena švédskými vojáky, kteří drželi Olomouc. Po skončení třicetileté války nechal Jan Andrýsek s pomocí premonstrátského opata Bedřicha Schinala znovu vybudovat a rozšířit. Tehdy se na místo také vrátil

⁷ Podrobnější popis a citace viz: Fiala, Jiří-Sobotková, Marie; *Vznik kultu Panny Marie Svato-kopecké a jeho reflexe v kramářských písních*. In: Český lid. Časopis pro etnologická studia. Roč. 86/1999, č. I, s. 61–70.

obraz, považovaný za ztracený. Ještě za Andrýskova života svaté místo převzali premonstráti a v roce 1669 byl položen základní kámen nové, mnohem velkorysejší barokní stavby, kterou můžeme na „Kopečku“ obdivovat dodnes. Chrám Navštívení Panny Marie byl vysvěcen v roce 1679 a u příležitosti stoletého výročí vzniku poutního místa v roce 1732 byl v rámci velké slavnosti korunkami z Říma korunován zázračný obraz.

Text písně zmiňuje švédskou válku a obraz ještě před ní zázračně přinesený do „staré kaplice“ a popisuje polohu místa nad vsí Samotišky na pozemku hradišského kláštera. Nemluví naopak o budování velkého kostela ani o slavnosti korunovace plastiky a místo jmenuje „Horou Premonštrantskou“.

V první polovině 18. století byl Svatý Kopeček již oblíbeným poutním místem, jak ostatně ukazuje i budování velkého sakrálního komplexu. Popis jeho polohy je tedy v tomto případě nápadně podrobný. Stejně tak zmínka o staré kapli a absenci zpráv o novém velkém chrámu se zdá nasvědčovat tomu, že v době vzniku textu ještě nemusel být tento chrám budován a že šlo o propagaci relativně nového poutního místa. Pokud jsou tyto závěry pravdivé, bylo by možno píseň datovat již do padesátých či šedesátých let 17. století, mezi roky 1656 (obnovení zničeného kostelíka) a 1669, kdy začala stavba nového chrámu.

Můžeme samozřejmě uvažovat, že jde o převzetí staršího textu nebo o citaci převzatou z literatury (Jan Andrýsek sepsal relaci o založení kostela až v roce 1669), na druhou stranu informace v písní obsažené musely být v nějakém podání známy již dříve. I formálně píseň odpovídá jiným písněovým tiskům ze 17. století.

Texty kramářských tisků se mnohdy přebíraly i v časovém horizontu sta a více let, obsah (a dost často i datace událostí) se přitom obvykle aktualizoval dle potřeby a účelu tisku. V tomto případě nám hypotéza o dataci do staršího období připadá odůvodněná, její definitivní potvrzení či vyvrácení ale může být poměrně složité.

Výše diskutovaný text je unikátem, jiné z písní věnovaných Panně Marii Svatokopecké se naopak objevují častěji. Nejen v souvislosti se Svatým Kopečkem, ale nalezneme je i v tiscích věnovaných jiným uctívaným mariánským sochám a obrazům.

Např. Píseň s incipitem *V tomto jarním čase projdu se po lese* se dá v katalogu sbírky kramářských tisků v KNM najít také pro Pannu Marii Třebovskou, Bezděžskou a Chlumeckou, píseň *Volám, láska, volám kde jsi, mezi hory, také lesy* (s variantou *...mezi hory, mezi lesy*) k Marii Vranovské, Staroboleslavské, Hrádecké (Hrádek u Vlašimi), Svatohorské, Chlumecké, Karmelitánské (Kos-

telní Vydří), Bezdězské a „v Miškovském lese“ (u Mnišku pod Brdy), nebo také bez zmínky o konkrétním místě. Zvláště oblíbené a známé mariánské písně se takto přebíraly a upravovaly často a vzhledem ke sporadickému datování písní je mnohdy obtížné určit, kde se píseň objevila nejdříve.

Některé známé obrazy a sochy, těšící se zvláštní úctě, měly kopie na dalších místech.

Tak se zmínky o Panně Marii Loretánské, Lurdské, Vítězné (Řím, Bílá Hora) aj. mohou vztahovat k více poutním místům, na kterých se nacházela kopie originálu. Někdy je tedy v podstatě nemožné dle tisku určit, k jakému konkrétnímu místu se píseň vztahovala, přinejmenším bez bližšího obeznámení s historií velkého počtu poutních míst.

Na druhou stranu se lze domnívat, že v některých případech byla neurčitost jistým záměrem, protože text byl přenositelný na různé příležitosti. Ve sbírkách KNM lze takto objevit např. píseň s výmluvným názvem *Nová nábožná píseň k Panně Marii Boskovské, o uzdravení malého děvčátka a jeho matky. Může se také zpívat k Vamberčické, Štípské, Zarošické, Saštínské, křtínské, Pravodovské Panně Marii, když se jméno přejínačí*.⁸

Texty mariánských písní se přebíraly celkem běžně, obzvláště u lyricky laděných textů. Text této písně ale skutečně přednáší epický příběh o zázraku uzdravení ochrnuté dívky, kterou soucitní poutníci vzali s sebou na svaté místo a vykoupali v zázračném prameni. Zdá se tedy, že přesná lokalizace a věrohodnost zázraku autorovi tisku (a zřejmě ani publiku) na srdci příliš neležela. Uzdravující moc měla všechna zmíněná poutní místa, potažmo skrze ně Panna Maria.

Navrácení zdraví bylo jedním z velmi rozšířených znaků, kterým se svaté místo či milostný obraz odlišovaly od svých světských protějšků. Zázračné studánky, sny, zjevení nabádající k návštěvě poutních míst nebo k jejich zřízení – od skromného obrázku či sošky (Malé Svatoňovice) až po zřízení kostela (Svatý Kopeček u Olomouce) – byly nedílnou součástí fenoménu poutí, ale ne jedinou. Panna Maria je také největší přimlůvkyní za duše hříšníků, a právě odpuštění hříchů, lítost a pokání jsou nejčastějším tématem písní a nacházejí se i v tiscích, jejichž hlavní téma je jiné. Stejně tak prosba za šťastnou hodinu smrti, za přimlůvu v poslední hodině zaujímal v textech i v duchovním světě jejich recipientů velmi důležitou úlohu.

⁸ Tiskem Jos. Bergrové v Litomyšli. Bez vrocení (60. léta 19. století). Sign. KNM KP R. Hlava 114. Incipit: Sem sem pospíchejte k Panně Marii Boskovské.

Následující citace z *Nové písně k Panně Svato Kopeckej, s mnohými důvodami z knížky Kopeckej, tak Mons Praemonstratus nazvané*,⁹ jejíž autor líčí více svatokopecských zázraků, je literárně zdařilým příkladem závěru mnoha mariánských písní:

*Jestliže, Maria,
jsem tady naposledy,
to žádá duše má,
když bude mět vyjít s těla,
bys ji před ďáblí chránila,
svým pláštěm zakryla,*

*Když budu mít skonat,
Ježíš, Maria, Josef,
Budu ještě volat,
Tak aby tenkrát duše má,
Po smrti v nebesích s váma,
Mohla se radovat.*

Když trochu odbočíme od tématu poutních tisků, můžeme úlohu Panny Marie jako ochránčyně hříšníků předvést v dramatické podobě na textu písňového textu *Novina hrozná a strašlivá, všem ožralcům příkladná, kterák se s jedním rybářem přitreřilo při Rejně Kolíně, kterýžto svůj život v samém opilství strávil a Boha všemohoucího urazil*.¹⁰ Ostatně neodbočíme až tak příliš, protože škapulířské bratrstvo, do něhož hrdina (potažmo antihrdina) písně nakonec vstoupil, se k poutím blíže vztahuje. Panna Maria Škapulířová či Karmelitánská je obvykle zobrazována, jak podává svatý škapulíř duším v očistci. Nejvýznamnějším poutním místem, kde byla uctívána v českých zemích, byl karmelitánský klášter v Kostelním Vydří na Jindřichohradecku. Děj písně se ovšem odehrává v Kolíně nad Rýnem:

*Rozmilí křesťané chtějte poslouchat,
přehroznou novinu chci vám zazpívat,
která jest se stala s jedním sousedem,
při Rejnu Kolínu právě řečeném.*

⁹ Nová píseň k Panně Svato Kopeckej, s mnohými důvodami z knížky Kopeckej, tak Mons Praemonstratus nazvané, vytažená a sepsaná. Všem nábožným křesťanům k uctění vydaná. (Konec 18. nebo poč. 19. stol.) Sign. KNM KP 188.

¹⁰ Bez údajů o tisku (18. nebo poč. 19. století). Sign. KNM KP Špal. 512/43.

*Ten jistý, Jiřík Feldt jméno majíce,
a na předměstí on zůstávající,
rybář byl močhuba, dobrý dopiják,
který jest na sobě všem příklad dal.*

*Stokrát ho bejvalo v hospodě vidět,
nežli jedenkrátě mši svatou slyšet,
často se přebíral v kartech a kostkách,
nežli v kostele v svatých modlitbách.*

*A však měl manželku velmi nábožnou,
Bohabojnou též také přítom ctnostnou,
která se za něho často modlila,
almužny, mše svaté sloužit dávala.*

*Uslyšel Bůh její vroucný modlení,
pro jeho velké pítí a žraní,
by všichni opilci příklad si vzali,
Bohu, svatým, mrtvým, všem pokoj dali.*

*Když v noci z hospody rybář domů šel,
i cestou přes krchov ke Všem svatým šel,
upadl přes dřevo, dal se do klení,
zlořečení buďte, řka: všichni mrtví.*

*Opět vstal, posel dál, upad podruhý,
a ještě hůřeji dal se do klení,
řka: zlořečen bud' Bůh a všichni svatí,
ach nebyl-liž jest to člověk proklatý.*

*Opět vstal, posel dál, potkal ohnivého,
muže převelice rozpáleného,
kterýžto v rukách měl džbáněk a karty,
od paty po sobě pekelné hady.*

*Okolo sebe měl draka hrozného,
a ocasem jeho opásaného,*

*kterýžto drak hrozně tvář jemu kousal,
oheň plamen hrozný ze sebe vydal.*

*Hned jak ho uhlídal ten jistý rybář,
jakožto opilý smělý měl kuráž,
ptal se ho, co jsi zač, řka: jsi proklatý,
jemužto ohnivý muž zas odpoví.*

*Co jsem já, ty budeš, máš o tom vědět,
nepolepšíš-li se, v ty místa přijdeš,
jemužto opilý rybář odpoví,
poněvadžs kamarád, zvu tě k večeři.*

Než došel domů, vše se rybáři ovšem rozleželo v hlavě, a tak místo večeře po stole rozložil svaté knihy a začal litovat nevážného života, který dosud vedl. Zatracenec ho na oplátku pozval k sobě, tedy do pekla, k večeři a znepokojený rybář-opilec vyhledal v zoufalé situaci duchovní radu a pomoc:

*Na ráno Jiřík Feldt šel jest k zpovědi,
vyznal se z hříchův svých, s plácem želel jich,
jemuž to zpovědník radil tam jíti,
škapulíř bratrstva svatý přijmouti.*

*Že ho pak Mátička Boží ochrání,
a od zatracení ho vysvobodí,
Jiřík Feldt škapulíř svatý jest přijal,
zpovědník Velebnou Svátost mu podal.*

*Potom pak brzo byl jest uchvácený,
vprostřed zatracencův jest postavený,
tam se mu zjevila Panna Marya,
od muk a trápení jest ho chránila.*

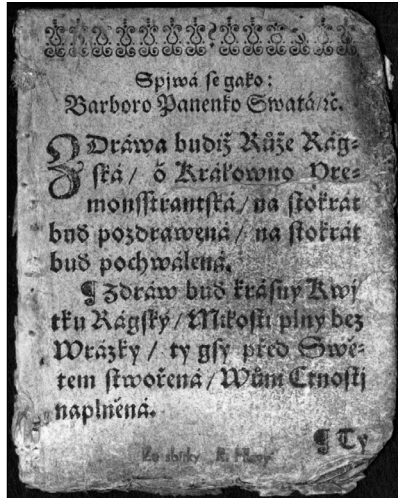
*Viděl on rozličné muky, trápení,
tak že jich vypsati mu možné není,
protož vy Opilci příklad si vemte,
Bohu, svatým, mrtvým, všem pokoj dejte.*

Hříšník Jiřík Feldt se ovšem ze svého zážitku poučil a zbytek života dožil v klášteře jako kajcíník a odstrašující příklad pro všechny, kdo se oddávají přílišnému jídlu, pití a hazardu.

V rozsáhlém materiálu kramářských tisků lze takto různá témata, důležitá pro cílovou skupinu jejich posluchačů a čtenářů, sledovat z různých hledisek a úhlů pohledu. K tomu je ovšem potřeba mít důkladně zpracované odkazové rejstříky. Pak teprve je možno nalézt vybraný námět i tam, kde není ústředním motivem textu. Na příkladu písní k Panně Marii Svatokopecké lze vidět, že i při poměrně podrobném a kvalitním zpracování (nebo alespoň snaze o přiblížení se k takovému ideálu) se vždy najdou mezery, opomenutí a prázdná místa volající po vylepšení. Doufáme samozřejmě, že po zkušenostech s výběrem tisků v lístkových rejstřících se nám podaří možnosti vyhledávání zkvalitnit, a tím dosáhnout i lepšího využití sbírky. Elektronická báze by také měla případná opomenutí a chyby zviditelnit a umožnit jejich nápravu. To ovšem vyžaduje nejen kvalitně zpracovaný, ukončený projekt, ale možnost dalšího rozvoje nejen v rámci jedné instituce. Sbirka kramářských tisků v Knihovně Národního muzea je se svými cca 50 000 položkami sice co do rozsahu největší, ale rozhodně neobsahuje všechno, a je velmi pravděpodobné, že v každé další, i rozsahem malé sbírce písní a příbuzných tisků narazíme na unikáty.

A ještě jedno rozšíření by si tato digitální knihovna jako jedinečný pramen zasloužila. Rozšíření o plné texty. K tomu ovšem naše současné prostředky nestačí.

Obrazová příloha:

První dochovaná strana tisku s incipitem Zdráva budiž Růže Rájská, Ó Králowno Premonstrantská. Sign. KNM KP R. Hlava 6504

Píseň Nová k Panně Marii Swato-Kopecké. Vytisťená v Holomouci, 1779. KNM KP 2989

Panna Maria Škapuliřská (Kostelní Vydří). Sign. KNM KP 2149. Výřez